

MARCUS AURELIUS TERCÜMESİ HAKKINDA HAMMER'İN II. MAHMUD'A BİR MEKTUBU

Doçent Dr. ŞERAFETTİN TURAN

Bundan birkaç yıl önce, gene bu sütunlarda, J. Hammer Purgstall'ın, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst* (Osmanlı Şairleri Tarihi) adlı eserini ithaf için İL Mahmud'a yazdığı bir mektupla birlikte, aynı mesele ile ilgili "2" arşiv vesikasını yayınlamıştık¹. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde çalışmalarımız sırasında, ünlü müsteşrikin II. Mahmud'a gönderdiği başka bir mektuba rastladık. Batı kültürünün ana kitaplarının şark dilerine tercüme edilmesinin önemini belirtmesi bakımından oldukça enteresan bir mâhiyet taşıyan bu mektubu da yayınlamayı uygun gördük.

Topkapı Müzesi Arşivinde, E. 3198 No. da kayıtlı bulunan bu mektup, 52 x 65 cm. eb'adında büyük bir kâğıda, silik bir mürekkeple yazılmış olup-imza kısmı haiç- "17" satırdan ibarettir. Arka yüzünde de armayı andırır yazısız bir damga bulunmaktadır.

Hammer, bu mektubu ile, farsçaya tercüme ettiği Marcus Antonin in eserini, "sâhib-i devrân u 'asr olan bir sâhib-kırân-ı a'âlî-şân" diye tavsif ettiği II. Mahmud'a takdim etmektedir. Bilindiği gibi, "*Filozof*" unvâniyle anılan Roma İmparatoru Marcus Aurelius, Antoninus (121-180. Kayserliği: 161-180), stoik felsefenin mümessillerinden biri olup, grekçe yazmış olduğu "12" kitaptan müteşekkil "*Les Pense'es*" (*Tefekkürât*) adlı eseriyle şöhrat bulmuştur. Hammer, Marcus Aurelius'un bu eserinin, "ahlâk-ârâ ve âbâd-pîrâ bir kitâb-ı hikmet intiha" olup, felsefî fikirler bakımından değerli olduğu kadar, hükümdarlar için, bir "kaide, kanun"; mücâhidler için bir "hamâ'il" ve "siyâset ve 'ilm-i yakîn" hususunda bir "bâzû-bend" mâhiyetinde olduğunu belirtmektedir. Gene onun kanaatine, Mâverdî'nin (Ölümü: 1058) *Ahkâmû's-Sultaniyye'si*², Suhreverdî'nin *Risâle'si*³ ve İbn Haldun'un *Mukaddime'si* İslâm dünyası için nasıl büyük bir önem taşıyorsa, Marcus Aurelius'un *Tefekkürât'ı* da batı dünyası için tıpkı onlar gibi bir "nasîhat-nâme-i mülûk ve kanûn-nâme-i

¹ *Başvekâlet ArşivVnde Hammer'e âit Vesikalar*, A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. XI, Sa. 1 (1953), s. 157-160

² Nşr. R. Enger, Bonn 1853; Kahire 1298, 1324, 1327.

³ Hammer'in, açıkça adını yazmayıp "*Risâle-i Suhreverdîyye*" diye kaydettiği bu eser, herhalde meşhur sûfi Şihâbü'd-dîn Ebû Hafs Ömer b. Abdullah Suhreverdî (1145-1234) nin bir risalesi olsa gerektir. Onun tasavvufa âit '*Avârifu'- Ma'ârif'den* başka, Grek felsefesine karşı polemik bir karakter taşıyan *Kesfu'n-nesâ'ihîH-îmâniyye* ve *kesfuH-fezâ'ihîl'-Tunâniyye* adlı bir eseri daha olduğu bilinmekte ise de (S. Van Der Bergh, *al-Suhreverdî, El.*), bunların hiç biri *Ahkâmûs-Sultâniyye* veya İbn Haldun *Mukaddimesi* -mâhiyetinde olmadığına göre, Hammer'in, müellifin hangi risalesini kasdettiği anlaşılamamaktadır.

sülük" mertebesindedir ve bu yüzden de çeşitli Avrupa dillerine tercüme edilmiştir.

İşte Hammer, o zamana kadar şark dillerine tercüme edilmemiş olan *Tefekkiirât'*, yunanca aslından fasih bir dille farsçaya (zebân-ı derî) çevirmiş ve bu tercüme 1831 de basılmıştı.⁴ Değerli müsteşrik, bu tercümeyle II. Mahmud'a takdim ederken, onu niçin türkçeye değil de farsçaya çevirmiş olduğunu da izah etmektedir : Zira, şark dilleri, yâni türkçe, arapça ve farsça arasında, almancaya en yakın hattâ onunla aynı guruptan (Hindu-Avrupâî) bulunan farsça olduğundan, o, tercüme için kendi diline en yakın olan farsçayı seçmiştir. Esasen Hammer, garp kültürünün bir mahsulü olan Marcus Aurelius'un eserini şarka mal etmeği gaye edindiğinden, tercüme için seçtiği şark dili ona göre ikinci derecede bir önem taşımaktadır. Gerçekten, mektubunun başında temas ettiği bazı noktalar, mâhiyet itibariyle mektubun en ehemmiyetli kısmını teşkil etmektedir. Hammer, Abbasî Halifesi Hârûnurreşîd ve Me'mûn devirlerinde, bazı yunan hükemâ ve ulemasının eserlerinin rumca ve süryaniceden arapçaya tercüme edildiğine işaretlerle⁵, bin yıldan beri tercüme faaliyetinin terkedildiğini, yâni şarkın, garp kültür mahsullerinden mahrum kaldığını belirtmekte ve kendisinin, adetâ bu çığırı yeniden açmak istemesine, Marcus Aurelius'u tercüme ettiğini söylemektedir. Hammer'in, "nakd-i mevîr" sarf ederek padişaha takdim etmek için nesta'likle yazdırdığı bu tercümesi karşılığında II. Mahmud'dan hayli büyük bir "ih-san" aldığı şüphesiz olmakla beraber, ne yazık ki giriştiği tecüme faaliyeti memleket içinde gene uzun yıllar taraftar bulamamış ve batı klâsiklerinin bir program dahilinde doğrudan doğruya ana dile tercüme edilmesi işi, ancak Cumhuriyet devrinde mümkün olabilmıştır.

Mektubun sonundaki kayıttan, Hammer'in bunu , H. 1249 senesinin zikretmediği bir ayının 29. günü Viyana (Viyen) da yazdığı anlaşılmaktadır. Ay adının bir unutkanlık neticesinde yazılmadığı şüphesizdir. Fakat diğer taraftan o, mektubunda "tesâviy-i leyl ü nehâr" (21 Mart) dan bahsetmekte ve Marcus Aurelius tercümesini, yaklaşan "rûz-ı Hızır" (5 Mayıs) tebriki için takdim ettiğini söylemektedir. Buna göre mektubun, 21 Martla 5 Mayıs arasına rastlayan bir hicrî ayın 29 unda yazılmış olması icap eder. H. 1249 un başlangıcı, yâni 1 Muharrem 1249, M. 21 Nisan 1833e tekabül ettiğinden, 29 Muharrem tarihi, 1833 rûz-ı Hızır'ını aşmaktadır. Bundan dolayı mektubun, 1834 rûz-ı Hızır'ından önce, yâni 29 Zilka'de 1249—M. 9 Nisan 1834 de yazıldığını kabul etmek gerekmektedir.

⁴ *Übersetzung MARKUS ANTONINUS ins Persische*, Leipzig-Hartleben, 1831. Hammer de, hatıratında, bu tercümenin 1831 yılı sonlarında tamamlandığından bahsetmektedir : J. Freiherr von Hammer Purgstall, *"Erinnerungen aus meinem Leben"*. Bearbeitet von Reinhart Bachofen von Echt, Wien und Leipzig 1940, s. 296.

⁵ Abbasîler zamanında girişilen bu tercüme faaliyeti için bk: Corci Zeydân (trc. Zeki Megâmiz), *Medeniyet-i Islâmîye Tarihi*, c. III, İstanbul 1329, s. 275-348.

Şevketlû, haşmetlû, şehâmetlû, kerâmetlû, mehâbetlû, mürüvvetlû, merhâmetlû Pâdişâh-ı a'âlî-câh şehinşâh-ı 'âlem-penâh, sultânul-berreyn ve'l-bahreyn, hâmiü'l-Harameyni's-şerîfeyn, kayserü'l-ekâsire ve's-selâtîn Hâlifetü'l-kayâsire ve'l-havakîn, kâmi-i perde-i fânûs'-ı fesâd, câmi-i kanûn-nâme-i nâmûs u cihâd, Sultan ibni's-sultân Sultân Mahmûdu's-sânî, a'îfi Mahmûdu'l-Gaznevîyi's-sânî, e'aze'llâhu te'âla ke'mislu şeb 'l'l-mesânî, dâveri-i kerem-perver, dâveri-i ni'met (. . ?) server-i 'ilm ü hüner, rehber-i hâver u bâver, cihân-gîr ü cihân-dâr, cihân-sitân u cihân-şî'âr, husrev-i Mahmûd-hısâl, hıdv-i cünûd-ı deryâ-misâl, veliyyü'n-ni'am kerîmü's-şiyem sultânını hazretleri :

Hâkipây-i serîr-i ümem-masîr-i husrevânelerine 'arz-ı hâl-i çâker-i sadakat-kusterleridir ki: Bu bende-i 'ubûdiyyet-beste, otuz seneden beru sarf-ı sa'y-i tanım ve bezl-i cehd-i mâlâ-keâm ile vekayi'-nüvisân-ı Devlet-i 'Aliyye ve sâ'ir müverrihân-ı Devlet-i 'Osmaniyye kütübünden ve Defter-hânehây-ı Venedik ve Bec'de mahfuz olan tahrîrât ve mekâtibât ve kâ'imât ve mu'âhedâtтан te'lif ve tasnif olunan lisân-ı Alaman'da dokuz cild-i kebîr ve Venedik'de tab' olunan terceme-i italyan'da otuz altı cild-i sağîr-den mücessem olan "Târîh-i Âli 'Osman"¹, el-hamdu'lil-meliki'l-'allâm resîde-i hayr-encâm itdikden sonra, hâtır-ı fâtır-ı bendegâneye hutor ve 'ubûr itdi ki: Hükemây-i Yunânîyûn ve ülemây-i Rûmîyûn musannifât-ı fetânet-simâtlarınm ba'zısı eyyâm-ı meymenet-irtisâm-ı hılâfet-i Hârûn¹ ve Me'mûn² da ve sonra "Resâ'ilu Ihvâm's-safâ"³ da, lugât-ı Rûm ve Süryân'dan lugât-ı 'Arabi'ye terceme olunmuş ise de, ol zamandan beru der-hı-hılâl elf sâl, düstûr-ı edeb ü riyazet ve düstûr-ı hikmet ü riyaset olan erbâb-ı .ülü-l-bâbm tasnîf-gerde itdikleri külliyyât ve cüz'iyâtdan hiç birisinin tercemesi elsine-i maşrûkiyyede cilve-ger-i manassa-i zuhur itmediğinden nâşi, o makûle bir kitâb-ı müstetâbm tercemesi sevâb-dîde-i erbâb-ı re'y ü 'irfan ve pesen-dîde-i eshâb-ı îkân u iz'ân olmak melhûzile, İmparator-ı Romiyîn Markos Antonîn, meşhûr-terîn-i kayâsire-i eşhere-i mütesâbikin ve bihterîn-i felâsefe-i revâkiye-i mütekaddimîn, vâhid-i 'allâme-i 'ülemây-i mütedakkikîn ve ferîd-i fehhâme-i 'urefây-ı mütebah-hirîn olub, kitâb-ı vesâsây-ı bî-misâl ve suhenân-ı bî-zevâllerinin mazmûn-ı hümayûnu ahlâk-ârâ ve âdâb-pîrâ bir kitâb-ı hikmet-intihâ ve tehzîb-i ahlâk ve tertîb-i sülûk-ı bâ-halâ'ık u hallâk bâbmnda şöhet-gîr-i âfak ve dest-âvîz-i felâsefe-i revâk, kanûn-ı pâdişâhân-ı mütekaddimîn ve kâide-i şehriyârân-ı müte'ahhirîn, hamâ'il-i guzât-ı devlet ü dîn ve bâzû-bend-i

¹ Abbasî Halifesi Harûnur'-Reşîd (786-809).

² Me'mûn (813-833).

³ Bağdad'das IV. H. asrın ortalarında (M. X. asrın ikinci yarısı) felsefe ile iştigâl etmek üzere "Ihvânus-safâ" adında bir cemiyet kurulmuştu. Üyeleri arasında Mukaddesi, Ebûl-Hasan Ali Zincânî, Ebû Ahmed Mihricânî, Avfi ve Zeyd b. Rifâ'e gibi tanınmış bilginlerin bulunduğu bu cemiyet mensupları, etütlerini *Resâ'ilu Ihvâm's-safâ* unvanı altında "50" risaleden müteşekkil bir kitapta toplamışlardı (bk.: Corci Zeydan, adı geçen eser, C. III, s. 355 vd.)

şâhid-i siyâset-i 'ilm ü yakın olup, ol mevâ'iz-i nefise Avrupa milelerinde ke'mislu Ahkâmı's-Sultâniyye ve Risâle-i Suhreverdiyye ve Mukaddime-i Haldûniyye, nasîhat-nâme-i mülûk ve kanûn-nâme-i sülûk mertebesinde olan bu kitâb-ı müstetâbm levâyih-ı vâridât-ı nesâyih-i seniyyesi vird-i zebân-ı kelim ü sultân ve sezâvâr-ı gûş-ı fehîm ü hâkân olan bir gûş-vâr-ı bî-kerân, ma'mûre-i cihanda gûyâ küt-ı revân ve misl-i susde zebân-ı firengistâmn elsine-i mu'teberesinde, a'nî İngiliz ve Fransız ve Portegiz ve Hispan⁴ ve Alman ve İsveç ve Leh ve Rus ve Felemeng lisânlarında terceme olunmuş bulunmağla, bu şîrîn-güzîn vesâyây-ı Markos Antonîn'i şebistân-ı asliy-i lisân-ı Yunânîden cümle-i elsine-i maşrıkiyyeden lisân-ı Alaman ile en karîb ve hısm olan zebân-ı Derî sadr-ı sofrasına iclâl ve sarây-ı elsine-i garbiyyeden Has-oday-ı elsine-i maşrıkiyyeye idhâl olunup, bu kâ'be-i mestûre-i vesâyây-i liikmiyye ve edebiyeye sa'y-ı mebrûr ve nakd-i mevfûr sarf olunarak kiske-i nev-terâşîde-i nesta'lik-i hvâb-ı îcâde ile mes-tur olduğu cumhûr-ı erbâb-ı 'ulûm ve eshâb-ı umur u rûsum nezdinde bir hıdmet-i meşkûr olduğundan ma'ada, bu terceme-i bendegâne, mevlûd-ı devlet-mevcûdları sâhib-i 'izzet-mâye-i sâni 'aşer ve lâ-siyyemâ vücûd-ı cûd-endûdları sâhib-i devrân u 'asr olan bir sâhib-kırân-ı a'âlîşân zamân-ı sa'âdet-iktirânlarma müsadif ve müteradif ve zât-ı Mahmûd sıfatları, be-meâl-ı hâtîme-i terceme "el-mahmûd fi külli hâl", bir pâdişâh-ı fetânet-âgâh ve şehinşâh-ı şevket-câygâh olduğü hasebiyle, işbu 'arz-ı hâl'ı 'ubû-diyyet-hısâl imlâ ve tastır ve terceme-i mezkûreden bir nüsha pây-ı serîr-i devlet-masîrlerine bâ-huzû' ve huşu' takdimine ictirâ' ve tecsîr kılmub hamden-sümme-hamden, bu zamân-ı yümn-iktirânda çarh-ı devvâr resîde-i menzil-i bahar ve tesâviy-i leyi ü nehâr be-dîdâr olub, be-takrîb-i rûz-ı sa'âdet-bürûz-ı hazret-i Hızır ki müferrih-i mevâlîd-i ccsâm, müfettihi mekâlîd-i tebâyi'-i enam , müceddid-i kiske-i eşcâr ve mürevvih-i müşey-yed-i kâide-i aktar u burûcdur, be-fazl-ı fehvây-ı garrây-ı fazlî: "Hızır himmet idüb olub bekârî -İtdi gûy-i murada irşadı", bu rûz-ı firûz tebriki içün, terceme-i kitâb-ı garrâ, misl-i varaka-i hazrâ, be-mazmûn-ı gofteğî: "Pây-i milhî-râ pîş-i taht-ı Süleyman âvurden 'ayb est ve likin hüner est der-mûr", bu tuhfe-i pür-kusûr bir âvurde-i huzûr-ı lâmi'ü'n-nûr vâcibü's-sürûr-ı şehinşâhî kılındı. Allâhu sübhâne ve te'âlâ, şevketlü, haşmetlü, kerâmetlü Pâdişâh-ı melek-sipâh ve hünkâr-ı felek-destgâh hazretlerinin menba'-ı cûd olan vücûd-ı hayr-endûdlarm âfât-ı gûnâgûn-ı dehrden ve belây-i bukalemûn-ı 'asrdan masun ve "ke'l-Mısra 'an âfeti fira'ûn" müberrâ ve mahsûn eyliye. Âmîn, bi'hürmeti Rabbi'l-mürselin. Fi medîne-i Viyen, reşk-endâz-ı Şîrâz ve Kazvîn: yevm-i tâsi' ve 'işrîn sene tis'a ve erba'în ve mi'eteyn ve elf.

Bende

Yosef Hammer

Müsteşâr-ı Saltanat-ı İmparatoriyye

Ser-tercürnân-ı Devlet-i Nemse

Sâhib-i hamse-i nişânây-i düvel-i mu'tebere

Hem-nişîn-i Medâris-i selâsin-i Mağribiyye ve Maşrıkiyye

4 İspanyolca.